

Judita Džežulskienė

Lietuvių kalba

Vadovėlis

8 klasei

I dalis

baltos
lankos **Klett**

Vilnius

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų
informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

Judita Džežulskienė

Lietuvių kalba

Vadovėlis 8 klasei, I dalis

**Vadovėlis atitinka kalbos taisyklingumo reikalavimus
(Valstybinės lietuvių kalbos komisijos išvada, 2024-07-19 Nr. S2-166 (6.1))**

Vertintojos: mokytoja metodininkė Kristina Nugarienė (Vilniaus lietuvių namai),
vyresnioji mokytoja Jolita Šalomskienė (Vilniaus privati gimnazija),
mokytoja ekspertė Asta Valentienė (Kauno Palemono gimnazija)

Projekto vadovas Andrius Brazdžius
Redaktorė Aistė Skirmantienė
Korektorė Virginija Bračiulytė
Dizainerė ir dailininkė Asta Puikienė
Viršelio dizainą kūrė Nastassia Navitskaya

© Judita Džežulskienė, 2024
© „Baltos lankos Klett“, 2024

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Pirmas leidimas 2024

ISBN 978-609-470-219-8

Išleido leidykla **UAB „Baltos lankos Klett“**
Gedimino pr. 28, 01104 Vilnius
+370 5 208 0358
vadoveliai@elankos.lt
www.baltulankuvadoveliai.lt

Turinys

Vadovėlio sandara	4
Pratarmė	6
I. KALBA KAIP SOCIALINIS, KULTŪRINIS IR ISTORINIS REIŠKINYS	7
1. Kalba ir jos atmainos	8
2. Lietuvių kalbos tarmės	12
3. Bendrinė kalba	16
4. Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas	22
II. LEKSIKA IR STILISTIKA	27
1. Dabartinė leksika	28
2. Svetima leksika, arba skoliniai	34
3. Funkciniai stiliai	40
4. Dalykinis ir meninis stilius	46
5. Publicistinis ir buitinis stilius	50
6. Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas	54
III. MORFOLOGIJA, RAŠYBA, KIRČIAVIMAS	59
1. Neasmenuojamosios veiksmažodžio formos, jų rašyba ir vartojimas	60
2. Prieveiksmio reikšmė ir gramatiniai požymiai	66
3. Prieveiksmių skyriai ir daryba	72
4. Prieveiksmių laipsniavimas ir vartojimas	78
5. Prieveiksmių kirčiavimas	82
6. Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas	86
Šaltinių sąrašas	92

Papildoma medžiaga,
kurią galima atverti
išmaniajame įrenginyje
nuskaičius QR kodą

Kalba kaip socialinis,
kultūrinis ir
istorinis reiškinys

1. Kalba ir jos atmainos
2. Lietuvių kalbos terminai
3. Bendrinė kalba
4. Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas

Skyriaus turinys

KVIEČIAME SUSIPAŽINTI SU VADOVĖLIU

Temos mokymosi tikslai

Užduotys ir klausimai, padedantys susipažinti su tema

2 Svetima leksika, arba skoliniai

MOKYMOŠIŲ TIKSLAI

- Sužinoti, kaip atsiranda svetimi žodžiai, arba skoliniai.
- Atpažinti tarptautinių žodžių vartojimą.
- Mokytis atpažinti nevertintus svetimybės.

STEBIMĖ

Pažintį mokytis svetimos kalbos, pastebėti, kad kai kurios žodžius jau susipažinę. Paprašyti tai yra tarptautiniai žodžiai, jei turi būti iš jų išskirti kalbas. Pažvelkite į vokiškų, italų, prancūzių kalbų žodžius ir atlikti uždavimus.

Vokiški kalbos žodžiai: Problem, Form, Kontort, Piza, Klase, Kanaok, Kaffee, Telfon, Suoki.

Prancūziški kalbos žodžiai: Problema, forma, concert, pizta, klase, kanaok, kafė, telfonas, suoki.

Italų kalbos žodžiai: Problema, forma, concert, pizta, klase, kanaok, kafė, telfonas, suoki.

1. Išvirkite lietuvių žodžius iš lietuvių kalbų. Kaip sekėsi virsti?

2. Pažiūrėkite, kaip šie žodžiai tarjami vokiškai, itališkai ir prancūziškai. Galite naudotis interneto svetaine arba elektroniniu žodymu. Ar paėykite paspausti?

3. Išvirkite lietuvių žodžius į anglų kalbą ir išvirkite juos arba pasiskaitykite tarimui.

4. Patvirtinkite arba paneikite teiginį, kad tarptautiniai žodžiai padeda mokytis kalbų.

AISKINAMĖS

... Žodžiai yra nevienuose kalbose. Vieni jų yra saviti, paveldėti iš protėvių, kiti – svetimi, pasiskolinti iš kitų kalbų. Saviti, nesiskolinti žodžiai vadinami vėdiniais. Svetimi lietuvių kalbos vokiškai yra paimti iš indoeuropiečių protėvių. Taip būdavo su kitais lietuvių kalbos ir gimtųjų kalbų žodžiais: irakos sėklos, linaus prieskoniai, laikas. Tūkstantai paminėti 7 klasėje aptarti indoeuropiečių vėdiniai, kurie turi atitinkamų kitose giminiuose kalbose: latvių divi, korynų divi, rusų divi.

Pažiūrėkite schemą ir išsiaiškinkite, kokius žodžius lietuvių kalba paveldėjo iš indoeuropiečių protėvių, o kokius pasiskolino iš kitų kalbų.

LEKSIKA PAGAL KILMĘ	
Savo kalbos žodžiai	Svetimos kalbos žodžiai
Vėdiniai	Skoliniai
<p>Išlikę iš indoeuropiečių protėvių lietuvių kalboje žodžiai:</p> <p>Vienas, trys, keturi, penkis, ašis, dantis, nosis, broli, motina, sesuo, sėklos, žuvis, vilkas, anglys, žirnis, šventas, medžius, žuvis, laisvi, karkas, sausis, apelis, vanduo: bėti, eiti, mirti.</p>	<p>Pasiskolinti iš kaimynų:</p> <p>Slavų: grybas, kvepas, bulvių, bulvė, gėrmama: pinigai, gėrvi, kvepas, kompiuteris, filmas (suomiai): laimėti, kurti, kadangi: įdėti, laivai.</p> <p>Atėjo per tarpines kalbas daugelyje kalbų paplitę tarptautiniai žodžiai:</p> <p>Graikų: alieus, pomėdis, filmas, prodigiosas, lotynų: universitetas, operacija, anglų: frauditas, parlamentas, milijonas, prancūzių: biusas, gaudas, ofėra; italų: alieus, alieus, alieus; lotynų: vokietis, šveicariškas, vakarai, šalis, arabų: alieus, indėnų: alieus, alieus; kinų: alieus, alieus.</p>

Teorinė dalis

Schemos ir lentelės, kad būtų lengviau įsiminti

Šia piktograma pažymėtos užduotys, kurias atliekant teks pasitelkti skaitmenines priemones. Jas rasite nuskaitytą QR kodą skyriaus pradžioje

ANTRAS SKYRIUS

2. Naudojamiesi „Tarptautinių žodžių žodynu“, „Lietuvių kalbos terminų“ ir „Terminų banko“ parengtą dvikalbį kurio nors srities 20-ies tarptautinių žodžių žodyną.

2.1. Pažiūrėkite norima srityje: pavyzdžiui, medicinos, sporto, transporto ar kompiuterių.

2.2. Surašykite lietuviškus žodžius ir kitos kalbos, pavyzdžiui, anglų, vokiškų, prancūzių, italų ar rusų, atitikmenis.

2.3. Pažiūrėkite, kam šie žodžiai skiriasi ir kur panašūs.

3. Raškite poras ir susiekite stilius pavadinimų su aprašymu.

1.	2.	3.	4.	5.
				b

Funkciniai stiliai

- Administracinis
- Biurinis
- Meninis
- Publizistinis
- Mokslinis

Aprašymai

a) Stilius su atmenimis žmonių bendravimui. Jis būdingas ir sąlytinei, ir rašytinei kalbai. Tautos stilius kalbama kasdieninė situacijoje, todėl paprastai turinčių, žargono žodžių, pasi kalba nėra moksliški.

b) Šio stiliaus tekstone konstruktyvūs vertės moksliniai tyrimai savo savybėmis mokišgas, pateikia tyrimo pagrindinius argumentus, suformuluoja tai atitinkamą reikalavimą. Šio stiliaus tekstone keliami griežti kalbos ir teksto struktūros reikalavimai.

c) Tai meninis, poetinis kalbos stilius. Jis kartama grožinė literatūra. Pagrindinė šio stiliaus funkcija – estetinė.

d) Šio stiliaus tekstai yra susiję su valstybinių institucijų, įstaigų, įmonių veikla ir dokumentacija. Jie kalba labiausiai, vartojama daug standartinę frazių, vadinamųjų klaidų, ir dokumento dalių išdėstymą griežtai apibrėžtas.

e) Šio stiliaus tekstai yra apibendrinamojo pobūdžio, autoriai remiasi faktais, mity aktualius visuomeninio gyvenimo ypatybes, tiesiogiai reikalauja nuomonę ir kvieta ją priimti. Čia vartojama kasdienis stilius, susijęs su asmeniu santykiu.

SKYRIAUS APIBENDRINIMAS IR ĮSIVERTINIMAS

4. Atlikite tyrimą: visų dienų stebėkite ir užrašinėkite, kokius funkcinių stilių kalbą tikėtote ar perskaitytė tekstus mokykloje, namuose, gatvėje, kurio stilius kalba dominavo. Prisistatykite klasės gautus rezultatus ir pateikite konkrečių pavyzdžių.

ĮSIVERTINAMĖ

5. Pabandykite sakinius, įsivertinkite, ką labai gerai ar gana gerai žinote, kas naujokai, apie ką norėtumėte daugiau sužinoti.

- istoriniai ir archeiniai reikalingi tade, kai...
- Naujadarai laikome tuos žodžius, kurie...
- Skoliniais vadiname tuos žodžius, kurie...
- Tarptautiniai žodžiai yra skoliniai, kurie...
- Svetima leksika netinkama tade, kai...

6. Atsakydami į klausimus, išdėstykite savo nuomonę.

- Koks jūsų patirtis į svetimybės ir naujų žodžių vartojimą savo kalboje? Nuomone pagrįskite.
- Ką dabiau renkate – skoliniai ar lietuviškus naujų žodžių? Pateikite savo kalboje pritaikytą naujų žodžių pavyzdžių.
- Kokių kalbų vartojate dirbdami kompiuteriu? Kaip vertinate lietuviškus kompiuterius terminus? Pateikite savo vartojamų terminų.

Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas

Užduotys ir klausimai, padedantys prisiminti išeitą temą, pakartoti teorinę medžiagą

6 Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas

MOKYMOŠIŲ TIKSLAI

- Padiskutuoti apie svetimybės, naujų žodžių ir kompiuterines terminus.
- Paveikti dvikalbį tarptautinių žodžių žodyną.
- Pažinti, kokius yra funkciniai stiliai ir jų ypatybes.
- Paaiškinti, kokius funkcinių stilių tekstai parodo įsivertinimo.
- Įsivertinti lietuvių kalbos funkcinius stilius.

APIBENDRINAMĖ

1. Paskaitykite tekstą ir atsakykite į klausimus.

Kalbasi studentas ir mergina.

- O jausmai ar išraiška?
- Nau Albinas. Eina pas šėdį su gėris.
- Ką tenai vokiečiai?
- Žodžius rinkiu.
- Kafė.
- Žodžius rinkiu.
- Kaip tai – ar pamiškęs neturėtų?

Mieli aštuntokai,

mokydamiesi iš šio vadovėlio, jūs tęsite kalbos pažinimo kelionę, toliau gilinsite lietuvių kalbos žinias, ugdysitės gebėjimus bendrauti, tinkamai reikšti mintis ir kritiškai mąstyti. Atlikdami užduotis tyrinėsite kalbos taisykles, lavinsite rašymo ir skaitymo įgūdžius, mokysitės analizuoti ir suvokti tekstus. Kurdami kalbinius projektus, jūs turtinsite vaizduotę ir kūrybiškumą. Grupinėse diskusijose dalinsitės idėjomis ir mokysitės bendradarbiauti.

Vadovėlyje susipažinsite su kalbos atmainomis – tarpe, sociolektu, žargonu, medialektu, aptarsite jų sąsajas su bendrine kalba. Sužinosite, kaip kalboje atsiranda naujų žodžių, tyrinėsite istorizmus, archaizmus, terminus ir naujuosius skolinius. Aiškinsitės funkcinis stilius, rašysite dalykinius ir publicistinius tekstus, analizuosite savo aplinkos tekstus. Gilinsitės į nekaitomųjų kalbos dalių (prieveiksmio, prielinksnio, jungtuko, dalelytės, jaustuko ir išiktuko) reikšmes ir gramatinius požymius. Mokysitės taisyklingo jų vartojimo ir rašybos. Plėsite žinias apie sakinio požymius, kursite įvairių rūšių sakinius. Įtvirtinsite privalomąsias aiškinamųjų sakinio dalių, lyginamųjų posakių, įterpinių ir kreipinių skyrybos taisykles. Išmoksite naudotis šiuolaikinėmis kalbos technologijomis: tekstynu, kirčiuokliu, morfologiniu anotatoriumi ir elektroniniais žodynais. Laikydami viešosios kalbos reikalavimų, mokysitės parengti pranešimus.

Tikiuosi, kad šio vadovėlio medžiaga ne tik padės jums atrasti šimtmečiais kurtą kultūros paveldą, bet ir išmokys būti tikrais lietuvių kalbos ir kultūros puoselėtojais bei kūrėjais.

Kiekviena diena mums dovanoja naujų atradimų ir kviečia tapti geresniais žmonėmis. Linkiu jums daug kantrybės, atkaklumo ir smalsumo. Tegul ši lietuvių kalbos pažinimo kelionė praturtina jus ir ugdo jūsų asmenybę!

Autorė

2

Svetima leksika, arba skoliniai

MOKYMOŠI TIKSLAI

- Sužinosite, kaip atsiranda svetimi žodžiai, arba skoliniai.
- Aptarsite tarptautinių žodžių vartojimą.
- Mokysitės atpažinti nevirtotinas svetimybės.

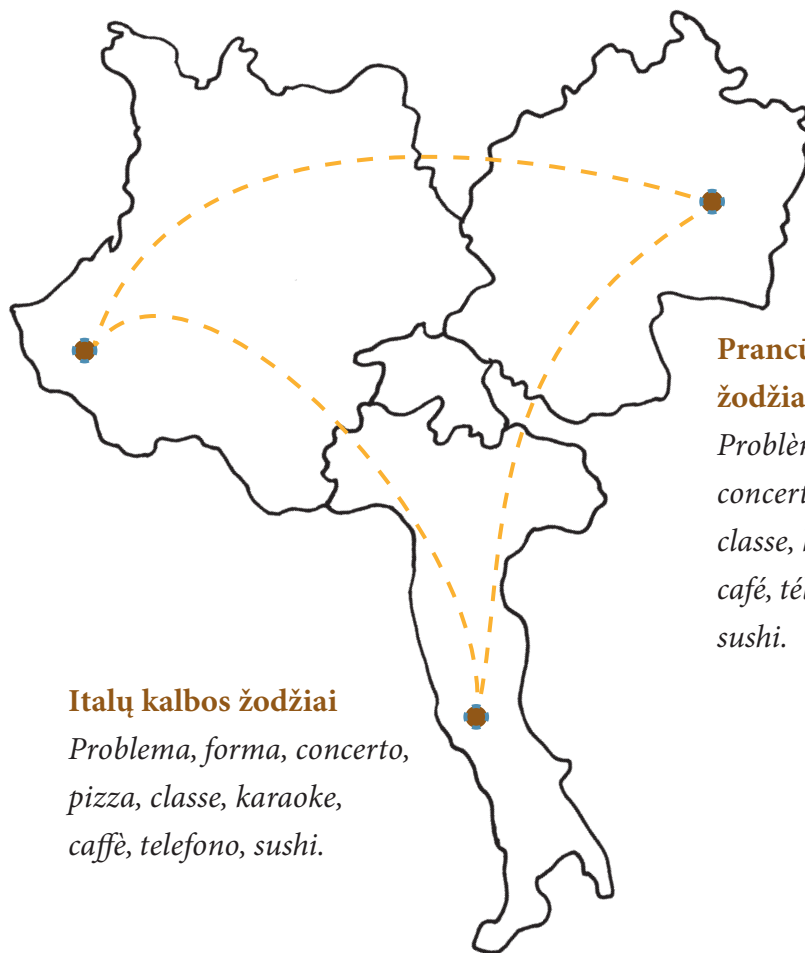
STEBIME

Pradėję mokytis svetimos kalbos, pastebime, kad kai kuriuos žodžius jau suprantame. Paprastai tai yra tarptautiniai žodžiai. Jie tarsi tiltai sieja skirtingas kalbas. Pažvelkite į vokiečių, italų, prancūzų kalbų žodžius ir atlikite užduotis.

Vokiečių kalbos žodžiai

*Problem, Form,
Konzert, Pizza,
Klasse, Karaoke,
Kaffee, Telefon,
Sushi.*

Prancūzų kalbos žodžiai

*Problème, forme,
concert, pizza,
classe, karaoké,
café, téléphone,
sushi.*

Italų kalbos žodžiai

*Problema, forma, concerto,
pizza, classe, karaoke,
caffè, telefono, sushi.*

1. Išverskite šiuos žodžius į lietuvių kalbą. Kaip sekėsi versti?

2. Pasiklausykite, kaip šie žodžiai tariami vokiškai, itališkai ir prancūziškai. Galite naudotis interneto vertėju arba elektroniniu žodynu. Ar pavyko suprasti?
3. Išverskite šiuos žodžius į anglų kalbą ir išstarkite juos arba pasiklausykite tarimo.
4. Patvirtinkite arba paneikite teiginį, kad tarptautiniai žodžiai padeda mokytis kalbų.

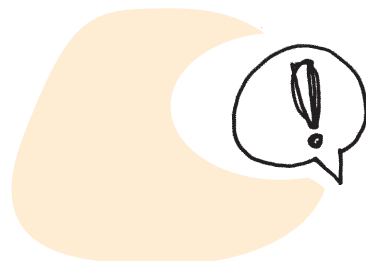
AIŠKINAMĖS

Žodžiai yra nevienodos kilmės. Vieni jų yra savi, paveldėti iš protėvių, kiti – svetimi, pasiskolinti iš kitų kalbų. Savi, nesiskolinti žodžiai vadinami **veldiniais**. Seniausi lietuvių kalbos veldiniai yra perimti iš indoeuropiečių prėkalbės. Taigi beėndros tokių lietuvių kalbos ir giminiškų kalbų žodžių ištakos siekia tolimus priešistorės laikus. Tikriausiai pamenate 7 klasėje aptartą indoeuropiečių veldinį *du*, kuris turi atitikmenų kitose giminiškose kalbose: latvių *divi*, lotynų *duo*, rusų *dva*.

Panagrinėkite schemą ir išsiaiškinkite, kokius žodžius lietuvių kalba paveldėjo iš indoeuropiečių prokalbės, o kokius pasiskolino iš kitų kalbų.

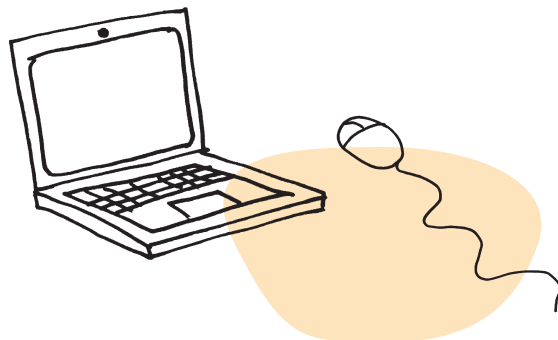
LEKSIKA PAGAL KILMĘ		
Savos kilmės žodžiai	Svetimos kilmės žodžiai	
Veldiniai	Skoliniai	
Išlikę iš indoeuropiečių prokalbės laikų	Pasiskolinti iš kaimynų	Atėję per tarpines kalbas daugelyje kalbų paplitę tarptautiniai žodžiai
<i>Vienas, trys, keturi, penki; akis, dantis, nosis; brolis, motina, sesuo, sūnus; šuo, vilkas, angis; Dievas, šventas, melstis; javai, linai, beržas; saulė, ugnis, vanduo; būti, esti, mirti.</i>	Slavų: grybas, knyga, bažnyčia, bulvė; germanų: pinigai, gatvė, kunigas, kambarys; finų (suomių): laivas, burė, kadagys; žydų: šutvė.	Graikų: atėmas, politika, filosofija, pedagogas; lotynų: universitetas, operacija; anglų: biudžetas, parlamente, mitingas; prancūzų: biuras, garāžas, aferā; italų: akordas, akvarėlė, tenoras; vokiečių: fejervėrkas, raketā, štābas; arabų: ālgebra; indėnų: šokolādas; kinų: sojā, taifūnas.

Iš kitų kalbų atėję žodžiai vadinami **skoliniais**. Jie skirstomi pagal kilmę ir amžių. Nėra pasaulyje kalbos, kuri neturėtų skolinių. Jie rodo istorinę kalbų sąveiką, santykius su kaimynais. Lietuvių kalboje daugiausia yra iš kaimyninių slavų ir germanų kalbų, mažiau – iš suomių, žydų ir kitų kalbų patekusių skolinių. Kai kurie žodžiai iš tolimesnių kalbų į lietuvių kalbą atėjo per tarpines kalbas. Tai daugelio pasaulio tautų kalbose paplitę skoliniai, vadinami **tarptautiniais žodžiais**. Nors tarptautinis žodis yra kilęs iš vieno šaltinio, jo forma prisitaiko prie konkrečios kalbos dėsnių. Palyginime žodį *kilogrāmas*, kilusį iš graikų kalbos žodžių *χίλιοι* (*chilioi*) ir *γράμμα* (*gramma*), su kitų kalbų atitikmenimis: anglų *kilogram*, prancūzų *kilogramme*, ispanų *kilogramo*, italų *chilogrammo*.

Tarptautinius žodžius dažnai vartoja įvairių profesijų žmonės, kurie padeda skirtingomis kalbomis kalbantiems specialistams lengviau susišnekėti. Daugumą tokių specialių žodžių, tapusių profesinės leksikos dalimi, vadiname **terminais**. Jie įvardija įvairias mokslo, meno, teisės ir kitokias sąvokas, pavyzdžiui: *lāzeris*, *balėtas*, *vokālas*, *konstitūcija*, *chirūrgas*, *transpòrtas*.

Pagal amžių skoliniai skirstomi į senuosius ir naujuosius, nors naujumas – santykinė sąvoka. Šiuo metu į lietuvių kalbą ypač daug skolinių ateina iš anglų kalbos (*kompjūteris*, *feišbukas*). Tačiau ne visi naujieji skoliniai prigyja. Vieni jų prisitaiko prie lietuvių kalbos fonetikos, gramatikos ir rašybos dėsnių, nors aiškiai suvokiami kaip svetimos kilmės žodžiai ir laikomi tarptautiniais žodžiais, kiti yra kalbos normų neatitinkančios svetimybės, vadinamos **barbarizmais**. Šie keičiami pagal lietuvių kalbos darybos taisykles sukurtais **naujadarais**. Pavyzdžiui, vietoj barbarizmų *printeris*, *flešas* vartojami naujadarai *spausdintūvas*, *atmintūkas*.

JTVIRTINAME

1. Darsyk grįžkite prie schemos (p. 35). Kurie joje pateikti vėdiniai nusako giminystės ryšius, kūno dalių, dvasinio pasaulio dalykų, gyvūnų, augalų, negyvosios gamtos objektų, veiksmų ir skaičių pavadinimus? Kiekvienos grupės vėdinius surašykite atskirai.

2. Kai kurie tarptautiniai žodžiai turi pasikartojančias pabaigas, vadinamas baigmenimis, pavyzdžiui, *-entas (prezidentas), -onas (telefonas), -ūra (literatūra)*. Garsiai perskaitykite pateiktus žodžius. Išrinkite muzikos terminus ir pabraukite jų baigmenis.

Solistas, dantistas, vokalistas; reklamà, gamà, programà; briliàntas, muzikàntas; dokumentas, argumèntas, instrumèntas, testamèntas; faraònas, fortepijònas, baliònas, telefonas, saksofònas; pianìnas, delfìnas; kompozìcija, tradìcija, melòdija, konservatòrija; chòras, motòras; orkèstras, semèstras; motocìklas, miùziklas; duètas, kabinètas, komitètas, portrètas; sintezàtorius, radiàtorius; mikroskòpas, hiphòpas.

